

COVID-19 SALGINI, DEVLETİN EKONOMİDE ROLÜ VE GELECEĞİ

Prof. Dr. Savaş ÇEVİK

Giriş

Covid-19 salgınının yarattığı olağanüstü ekonomik ve toplumsal şartların önemli bir yansımaları da iktisadî kararların alındığı mekanizmalar olarak piyasanın ve devletin görece rolüne dair tartışmaları canlandırması olmuştur. Tıbbî ürün açığı ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği gibi sağlık sisteminden kaynaklanan sorunlar ve salgından korunmanın ekonomik ve sosyal hayata dair yansımaları, piyasa sisteminin krizlere cevap vermede yetersizliklerini ve devlet müdahalesinin gerekliliğini oldukça çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Üstelik sağlık sisteminde yaşanan şokların ve devasa bütçeli önlemlerin piyasa ekonomisinin önderi olan gelişmiş ekonomilerde daha çarpıcı bir şekilde ortaya çıkması, “kapitalizmin sonunun başlangıcı” gibi daha iddialı yorumlara da yol açmıştır.

20. yüzyılda, özellikle yüzyılın son çeyreğinde ekonominin işleyişinde karar alıcıların rollerine dair demokratik toplumlarda görece bir uzlaşma şekillenmiştir. Başat aktör olarak piyasa ve onu tamamlayıcı olarak ve en az onun kadar kaynak kullanan kamu kesiminin birlikteliği ile ifade edilebilecek ‘karma ekonomi’ler, sosyalist uygulamaların da çöküşü ile –her ne kadar piyasa ve devletin sınırları hususunda bitmeyen bir tartışma ve ülkeler arasında büyük farklılıklar olsa da- bu uzlaşmanın vücut bulmuş hâli olarak görülebilir. Bir toplumun kaynaklarının nasıl kullanılacağına dair kararların firmalardan, hanehalklarından ve bireylerden oluştuğu düşünülen ‘özel sektör’ ve temelde kolektif ihtiyaçları karşılamakla görevli ‘devlet’ ya da daha iktisadî bir tabirle ‘kamu kesimi’ tarafından alındığı düşünülür. Her ne kadar ABD dâhil batı merkezli kalkınmış ülkelerin ekonomik sistemleri ‘kapitalist’ olarak nitelendirilirse de bu kesimlerin rolleri bakımından birer karma ekonomilerdir. Zira bu ülkelerde de devlet önemli bir aktördür ve millî gelirin neredeyse yarısının nasıl kullanılacağına dair kararlar siyasal karar alma mekanizması ile alınır.

Salgının ekonomik ve sosyal yansımalarının toplumlarda ve politik elitler arasında -özellikle 2008 krizi ile gündem oluşturmaya başlayan- devlet-piyasa, devlet-toplum ilişkilerine dair tartışmaları kuvvetlendirmesini beklenebilir. Bu yazıda, bu yöndeki tartışmalar ve Covid-19 salgınının modern toplumlarda devletin iktisadî rolü üzerine muhtemel etkileri değerlendirilmektedir.

Krizler ve Devletin Rolü

İktisatçılar arasındaki en kadim normatif tartışma konularından biri, toplumun refahı için kaynakların kullanımına dair kararların ne derece devlet, ne derece 'piyasa' tarafından alınması gerektiği olagelmıştır. Bu tartışmadaki pozisyonlar, çoğu zaman tarafların ideolojik arkaplanı ile yakından ilgilidir.

Bu tartışmada tarafların görece üstünlüğündeki değişim ile devletin fiilen ekonomide oynadığı rol arasında bir ilişki olduğu görülüyor. Fiilen ekonomide deneyimlenenler piyasa lehine ya da devlet müdahalesi lehine olan argümanlara destek sağlayabiliyor. Ekonomik hayatta deneyime paralel olarak rakip taraflardan biri güncellenmiş argümanlarla önce entelektüel üstünlüğü elde etmesi sonra politika yapımına nüfuz etmesi 20. yüzyılda birkaç kez gözlemlediğimiz bir olgudur. Zaman boyutunda incelendiğinde de devletin ekonomideki rolü ve ağırlığının değiştiği gözlemlenebilir.

Bu değişimin itici güçleri neler? Devletin ekonomi içerisindeki ağırlığını kullandığı kaynak miktarı ile ölçersek, kamu harcamalarının GSYH'ye oranındaki değişimi izlemek bir fikir verebilir. 19. yüzyılın sonlarında aslında bu oran bugünkünden oldukça küçük. Elimizde 1870'lerde gelişmiş batı ülkeleri için istatistikler mevcut. Sözelimi 1870'de ABD'de bu oran %8,3, Almanya'da %9,5, Fransa'da %11, Norveç'te %5,9¹. Diğer Avrupa ülkelerinde ve istatistiklerini bilmediğimiz batı dışındaki ülkelerde de rakamlar bunlara benzer düzeylerde. Günümüzde ise bu oran ABD'nin yanısıra çoğu Avrupa ülkesinde %40'ların üzerinde. Hatta Fransa ve bazı kuzey Avrupa ülkelerinde %50'ler civarında. Yani millî gelirin yarısının nasıl kullanılacağına kamu kesimi eliyle karar veriliyor.

Bu değişim birçok nedenle ilişkili ancak yıllar itibarıyla rakamlardaki değişim izlendiğinde önemli bir faktör bariz bir şekilde kendini belli ediyor: Krizler. En azından 20. yüzyıl boyunca devlet-piyasa ilişkileri bağlamında gözlemlediğimiz bir olgu var ki o da savaşlar başta olmak üzere büyük ekonomik ve toplumsal krizlerin devletin ekonomi içindeki rolünde büyük değişimler yaratıp daha 'büyük' devletlere yol açıyor olması. Dünya toplumları bunu 20. yüzyılda ilk kez 1929 Ekonomik bunalımı ile tecrübe etti. Dünya savaşları ikinci büyük etkiyi oluşturdu ve bu savaşların sonrasında devletler iktisadî bir aktör olarak modern işlev ve görünümünü kazandılar.

Peki, devletin ekonomideki rolünün büyüklüğünden ne anlamalıyız? Kuşkusuz 'büyüklük' sadece devletin fiilen ne kadar kaynak kullandığı ile ilgili değil. Devletin kullandığı kaynak miktarı ile karar almada etkili bir aktör olması da aynı şey değil. 'Büyük' devletlerin ortaya

1 Rakamlar Tanzi, V. ve L. Schuknecht (2000), Public Spending in the 20th Century, Cambridge University Press'den alınmıştır.

çıkışı, daha çok kaynak kullanmaya ek olarak özel aktörlere kalan kaynakların nasıl kullanılacağına dair kararları şekillendirme güçlerinin artışı eşliğinde gerçekleşti. Devletler kural koyucu olarak bireylerin ve firmaların kararlarını şekillendirme gücüne sahip, büyük hacimlerde düzenlemeler üreten idarî aparatlar geliştirdiler ya da hâlihazırda var olanları genişlettiler.

Krizler devletin ekonomideki rolünde bu genişlemede nasıl bir işlev görüyor? Kuşkusuz ilk akla gelen, büyük ekonomik veya sosyal krizler ile savaşlar sebebiyle belirli bir ya da bir grup kolektif (kamusal) malın ani yetersizliği ile ilgili görülebilir. Şu kabul edilebilir ki piyasalar, kriz zamanlarının 'toplumsal' önceliklere uygun ve hızlı cevap veremez ve bu kolektif ihtiyaçları karşılamaya yönelik kaynak mobilizasyonunu gerçekleştirmezler. Bu durumda ulusal aciliyetler için devlet aktif rol üstlenir ve toplumsal kaynakları bu kolektif ihtiyaçlar için mobilize etmeye başlar. Sözelimi savaşlar, ulusal varoluş meselesi olarak görülebilir ve piyasaların ulusal savunma kamusal malını üretmesi ve piyasaların bu acil duruma uygun ve hızlı kaynak tahsisi yapması beklenemez. Bu nedenle, toplumlar için devletin krizde 'piyasa'yı ikame etmesinden başka bir alternatif yoktur. Böylece gerek kullandığı kaynak miktarı gerekse –bütüncül, ülke düzeyinde planlama yapabilen, yönlendirici kabiliyeti olan bir idarî ağa ihtiyaç arttığından– ekonomideki firma ve bireylerin kararlarını yönetme kabiliyeti bakımından devletler büyür.

Ancak görünen o ki bu dönüşüm kriz sonrası dönemlerde de kalıcı olmak eğilimindedir. Bu olgu da dikkate alındığında daha köklü bir açıklama krizlerin yarattığı şokların etkisi ile doğan 'zihniyet dönüşümü' ile ilişkili olabilir. Robert Higgs (1985)² krizlerin devletin ekonomideki rolünde artış yaratmasının altında yatan temel faktörün iktisadî ya da teknik gerekçeler (ki iktisadî olguların politik tercihleri yönlendirici gücü kuşkusuz vardır) olmaktan ziyade, politik gerekçeler olduğunu ileri sürer. Devletin rolüne dair tercihler aynı zamanda ona eşlik eden politik tercihlerle çerçevesizdir. Bir yandan kamu görevlileri daha otonom hareket edebilir ve vatandaşlar devlet aktivitelerini ve bunların gerektirdiği vergileri daha fazla tolere edebilir (hatta devlet faaliyetleri için daha talepkâr da olurlar) hâle gelirler, diğer yandan ve bu değişimin kalıcılığında daha da önemli olarak, krizler iktisadî kararların alınmasında devlet otoritesi, 'piyasa'nın erdemleri ve biraz daha geniş ölçekte 'yeniden dağılım' da dâhil konularda toplumsal kabul ve 'ideoloji'yi değiştirici bir vurucu etki yapar. Yani ekonomik ve toplumsal organizasyonun nasıl olması gerektiğine dair toplumsal inanç ve ideolojide kaymalara yol açar, onları değiştirir.

Çoksatan Sapiens kitabının yazarı Yuval Noah Harari'nin sıklıkla vurguladığı gibi inançların realiteyi şekillendirme gücü vardır ve inandığımız şeyler –eğer yeterince kişi yeterince inanırsa- toplumsal ve ekonomik organizasyonlarımızı şekillendirir. Dolayısıyla dünyanın nasıl çalıştığına ve nasıl çalışması gerektiğine dair 'bilimsel' ya da toplumsal inançlarımızın, üretim tekniklerini, sosyo-ekonomik, sosyo-politik örgütlenmeleri ve faaliyetleri şekillendirmede büyük etkisi vardır. Bu inançlar ya tevarüs ederek ya da deneyimden öğrenilir. Krizler ise bu öğrenme sürecinin keskin, hızlı ve etkili bir parçasıdır. Bu açıdan ekonomik

2 Higgs, R. (1985). 'Crisis, bigger government, and ideological change: Two hypotheses on the ratchet phenomenon'. *Explorations in Economic History* 22(1): 1- 28.

ve sosyal krizlerin devletin ve piyasanın görece rolüne dair toplumsal ideoloji ve inançları büyük ve acılı bir deneyimle ve bir şok etkisi ile dönüştürücü, bu anlamda bir retorik kaydırıcı etkisi olması beklenebilir. Kriz sonrasında devletin rolündeki genişlemenin kalıcılığı bu olgu ile daha iyi açıklanabilir. Krizin etkisiyle piyasa araçlarına alternatif devlet yönetimli kumanda-kontrol araçlarına geçişle beraber kamu idaresi bu yeni durumda daha iyi çalışacak aygıtlar geliştirmeye başlar, vatandaşlar 'devlet müdahalesinin gerekliliğini' pratik ederek görür ve 'piyasa' yanlısı pozisyon toplumsal bilinçte ciddi bir zemin kaybeder.

Covid-19 Salgını ve Ekonomik ve Toplumsal Kriz

Makroekonomik açıdan bakıldığında, bu salgının yarattığı kriz, iktisatçı Paul Krugman'ın da NY Times köşe yazılarında³ sıklıkla belirttiği gibi sıradan bir ekonomik resesyon olmanın ötesinde etkilere sahip. Ülke ekonomilerinde daha önce deneyimlenen resesyondan birkaç kat daha büyük daralmalar ve gelir ve iş kayıpları bekleniyor. İşsizlikte ve gelirlerde olanlar, basit bir azalma değil. Zira yaşanan kayıplar kitlesel düzeyde. Ekonomi basitçe durgunlaşmış değil, salgın ve alınan tedbirler birçok sektörü aynı anda ve tamamen kilitlemiş ve küresel ticareti durma noktasına getirmiş durumda. İşsizlik ve gelir kayıplarının harcamalarda azalmalar vasıtasıyla tüm sektörlerde ikinci bir darbe vurması da beklenir. Alınan tedbirlerin en önemli sonucunun da devlet borçlanması ve kredilerde muazzam genişleme olması kuvvetle muhtemel gözükmemekte. Bu yönleri ile yaşananlar, iktisatçı yorumcular tarafından 1930-45 döneminde yani 1929 ekonomik krizi ile İkinci Dünya Savaşı döneminde yaşananlara eş görülmekte. Bu makroekonomik yansımalarının üstesinden gelebilmek için hükümetler milyarlarca dolarlık destek programları açıklamak zorunda kaldılar.

Ancak salgının bu makroekonomik krizin çok ötesinde sağlık sistemi başta olmak üzere ekonomik ve sosyal sistemler üzerinde de yıkıcı yansımaları oldu. Üstelik bu yansımalar gelişmiş-gelişmekte olan ülke de ayırmadı. Hatta toplumsal sistemlerin geçici felç hâli, gelişmiş Avrupa ülkeleri ve ABD'de daha belirgin ve çarpıcı bir şekilde hissedildi. Francis Fukuyama (2004)⁴ toplumun refahını artırmak bakımından iyi çalışan kamu kurumlarının yokluğu anlamında 'zayıf devlet'i (weak state) geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkeleri düşünerek kavramsallaştırıyor ve ağır problemlerimizin nedeni olarak görüyordu. Benzer bir yaklaşımla Barış Fonu (Fund for Peace, www.fundforpeace.org) 'başarısız devlet'i (failed state) bölgesinde kontrol kaybı ya da meşru güç kullanma tekeli, kolektif kararları alma kabiliyetinde azalma, kamusal hizmetleri sunmada yetersizlik ve uluslararası toplumun üyesi olarak diğer devletlerle etkileşimde olma kabiliyetinin yokluğu ile karakterize ediyor ve Kırılgan Devlet İndeksi (Fragile State Index) adlı indeksindeki göstergelerini daha çok dünyanın az gelişmiş ya da siyasal/toplumsal çözülme yaşayan ülkelerindeki durumu anlamak üzere tasarlıyordu. Gelişmiş batı ülkelerinde tüm bu göstergelerde zayıflama olduğunu söylemek kuşkusuz iddialı olur ancak yaşananlar, onlar da dâhil salgı-

3 <https://www.nytimes.com/by/paul-krugman>

4 Fukuyama, F. (2004). State Building: Governance and World Order in the 21st Century. New York: Cornell University Press

nın sert vurduğu ülkelerin bu kabiliyetlerinde geçici süreliğine de olsa bir felç hâli yaratması olarak düşünülebilir. Üstelik gelişmiş batı ülkelerinin çoğu, daha az demokratik ve daha zayıf kurumları olan ülkelere nazaran salgına hızlı tepki verememekle de eleştirildi. Hatta bazılarında politikacıların kamuoyu önünde salgına dair hiç de bilimsel olgulara ya da akla dayanmayan değerlendirmelerine şahit olundu.

Bu toplumsal ve politik felcin insanların zihninde yarattığı şokun yukarda bahsettiğimiz ideolojik sapma ya da dönüşümün hızlandırıcısı olarak işlev görmesi muhtemel. Özellikle ABD'deki deneyimin daha yaygın bir etki gösterme potansiyeline sahip. ABD iki açıdan diğer Avrupa ülkelerinden farklı değerlendirilebilir. İlk olarak, ABD kapitalizminin Avrupa'dan önemli farklılıkları var. ABD gelişmiş ülkeler arasında gelir dağılımı en bozuk ülke ve ABD'nin devlet eliyle finanse edilen bir sağlık ve sosyal güvence sistemi yok. Ülkede gelir dağılımında adaletle dair hassasiyet uzun zamandır kamuoyunun gündeminde ve 2008 Krizinin arkasından kamuoyu hassasiyeti giderek yükselerek 2011'de "Wall Street İşgali" gibi kitlesel eylemlere dönüştü. Devletin yeniden dağıtıcı bir rol üstlenip üstlenmemesi gerektiği, kamu tarafından finanse edilen bir yaygın sosyal güvence sisteminin olup olmaması toplumu bölen önemli tartışma konuları hâline geldi. Salgınla beraber sağlık sisteminde yaşanan kriz, insanların zihninde ABD ve Avrupa kapitalizmleri arasında bir test olarak formüle edilirse devlet destekli sağlık ve sosyal güvence sistemleri lehine bir gelişme, ABD'de buna taraftarların güçlendiği bir politik gündemle karşılaşılabılır. İkinci olarak, her ne kadar ABD'de devletin ekonomi içindeki ağırlığı hiç de küçümsenmeyecek düzeydeyse ve son yıllarda ABD'nin küresel liderliği sorgulanıyorsa da, alternatifleri karşısında 'serbest piyasa' ve buna eşlik eden 'özgürlükler'in ideolojik temsilini hâlâ ABD üstleniyor. ABD'de yaşananlar bu anlamda 'serbest piyasa' ve alternatiflerinin bir testi olarak da işlev görme potansiyeli taşıyor. ABD'de özel sigorta ve tıbbî ekipmanın özel sektöre üretimine yönelik ciddi eleştiriler dikkate alındığında salgının sonuçlarının, toplumlar ve politik elitler tarafından sağlık sistemi ve kapitalizmin bir testi olarak yorumlanma ihtimali bulunuyor.

Toplumların bu kriz deneyimine tepkisinin ve yorumlama biçiminin oldukça önemli yansımalarının olmasını bekleyebiliriz. Eric Nordlinger'in (1981)⁵ de işaret ettiği gibi kriz dönemlerinde devletin tercihlerine olan toplumsal riayet ağır basmaktadır. Böyle dönemlerde vatandaşlar, daha fazla devlet faaliyeti ve politika yapma süreci ve alternatiflere dair daha az tartışma talep etmektedir. Kriz dönemlerinde zaman önemli olduğundan ve devlet dışından aktörlerin (sivil toplum gibi) karar alma sürecine katılımı zaman gerektirdiğinden yetkililer kendi politika tercihlerine göre harekete geçmekte daha serbest olurlar. Ancak bu durumda dahi vatandaşların tek taraflı alınan kararlara uyumu ve fedakârlığı hayati önemdedir. Vatandaşların ise bu tedbirlerin maliyetleri artarken uyum gösterme (ve maliyetlere tahammül etme) isteklilikleri azalır. Ancak karar alıcılar bazen maliyetlerin bir kısmını vatandaşlar tarafından izlenemeyecek biçimde sunabildiklerinden vatandaşlar tarafından hissedilen maliyet gerçek maliyetin altında olabilir.

5 Nordlinger, E. A. (1981), *On the Autonomy of the Democratic State*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Covid-19 salgını toplum ve ekonomideki dinamikleri bakımından bir çeşit “savaş” gibi işlev görmüştür. Savaş gibi “ölüm-kalım mücadelesi” olarak formülize edilebilecek durumlarda toplumun hayatta kalma güdüsü tüm canlılığı ile açığa çıkmaktadır. Bu durumda eğer özgürlükler (ya da her türden değerler) ile varlığını sürdürme motivasyonu çatırırsa, toplum kolaylıkla varlığını sürdürme lehine tavır alabilir. Toplumlar da özgürlük-güvenlik tercihlerine dair özellikle 11 Eylül sonrasında genişleyen literatür, güvenlik sözkonusu olduğunda toplumun kolaylıkla özgürlüklerinden vazgeçebildiğine dair önemli miktarda bulgu ortaya koymuştur. Bu gibi durumlarda alternatif politikaların rasyonel bir şekilde muhtemel fırsat maliyetleri ile değerlendirme olasılığı da azalmaktadır. Diğer bir ifadeyle, eğer hükümetler ve toplum salgın sürecinde yayılma hızını ve ölümleri kontrol altına almayı neredeyse tek politika olarak görürlerse, bu yöndeki politikaların muhtemel maliyetlerini tartışmak pek mümkün olmayacaktır.

Salgın bir “kamusal mal” olduğundan ve ancak kolektif bir inisiyatifle çözülebileceğinden vatandaşların zihninde devlet müdahalesinin meşruiyetine yeni ve sağlam bir zemin kazandırmıştır. Bu olgu, son on yılda (belki 2008 Krizinden bu yana) demokratik ülkeler dâhil dünyanın farklı bölgelerinde görmeye başladığımız otoriterleşme eğilimi ile birleştiğinde, yakın gelecekte karar alma sürecinde daha fazla ağırlığı olan bir devletle karşı karşıya kalma ihtimalimiz artmaktadır.

Ancak madalyonun öteki yüzünde devlet (ya da daha doğru ifade ile yönetenler)-vatandaş (yönetilenler) ilişkilerinde yaşanan ‘güven krizi’ vardır. Bu kriz aslında politikanın doğasında var ve demokratik toplumlar modern zamanlarda bunu bir ‘demokratik açık’ ile beraber yaşıyorlar. Görece zayıf demokrasilerde ve otoriter toplumlarda güven zaten önemli bir sorun. Eğer daha fazla devlet aktivitesi için elde edilen bu meşruiyet güven inşa edecek kurumları geliştirmek yerine düşük kalitede ve toplumsal kaynakların kötü kullanımı ile sonuçlanan kurumları sürdürmek için kullanılırsa devlet aktivitelerindeki artışın toplumların refahını artırıcı sonuçlanmasını bekleyemeyiz.

Sonuçlandırıcı Düşünceler

En büyük sorudan başlayalım: Salgınla beraber kapitalizm tamamen ölür ve/veya sosyalizme mi doğru gideriz? Açık cevap, hayır. Toplumsal evrim geçmişteki bir noktaya gitmeye izin vermiyor. Ancak devlet-piyasa-toplum ilişkilerinin hâlihazırda olduğu şekliyle kalmasını da beklememeliyiz. Salgınla beraber deneyimlenen ekonomik ve sosyal kurumlarda yaşanan şokun ekonomik ve sosyal hayatta devleti daha ağırlıkta hissedebileceğimiz yeni bir salınımın hızlandırıcısı olma potansiyeli var. Aslında bu salınım 1980 sonrası gelişen ve muarızları tarafından “neoliberalizm” olarak adlandırılan sürece karşı tepkilerle ve özellikle 2008 Krizi ile başlamıştı. Salgının şoku ile beraber serbest ve müdahale edilmiş piyasa ekonomisinin erdemlerine dair mitlerin daha kuvvetli sorgulanmaya başlanacağı açık gözüküyor. Yerleşik sisteme güvenin sarsılması toplumları alternatiflere daha açık hale de getirecektir.

Eğer başarılı devlet müdahalesi örnekleri ortaya çıkarsa ve bu örnekler özellikle de gelişmiş, demokratik ve serbest piyasa öncüsü ülkeler dışından çıkarsa devlet müdahaleciliğinin önünün sağlık dışında alanlarda da (özellikle gelir eşitsizliğini gidermeye, sosyal güvenliğe ve sosyal korumaya olanlar başta olmak üzere) daha kolay benimsenmesi ve bu anlayışın yayılması beklenebilir. Evet, adalet duyarlılığının artması muhtemel gözüküyor ancak daha adil bir dağılıma doğru gidiş beklemek, aşırı iyimser bir bakış açısı olur. Üstelik salgının, sonrasında yaşanacak ekonomik zorlukların ve muhtemel tedavi yöntemlerinin yeni adaletsizlikler yaratması da muhtemel gözüküyor.

Büyük ihtimalle salgın sona erdikten sonra ulusal ekonomiler ve küresel aktörler salgının ve onu kontrol altına almaya yönelik tedbirlerin yarattığı makroekonomik sorunlarla mücadele etmeye orta vadede devam edecekler. Zaten kırılğan olan bazı ulusal ekonomiler diğerlerinden daha ağır etkilenecek. Bu da devlet-piyasa-ekonomi ilişkilerine dair tartışmaların bir süre daha canlı kalmasını sağlayacaktır.

Salgının devlet-piyasa ilişkilerine dair yansımalarının ülkeler arasında farklı olmasını da beklemeliyiz. Tek bir sonuç ve tek bir reçete aşırı indirgemeci olacaktır. Her ülkede sağlık hizmetlerine dair devletin rolünde bir artış beklenir ancak özellikle ABD gibi 'serbest piyasaların' ideolojik öncülüğünü üstlenen ve adaletsiz ekonomik dağılımlara ve sağlık sistemlerine sahip ülkelerde sağlık ve sosyal korumaya doğru devletin rolünde genişleme beklenebilir. Daha çok kumanda ekonomisine sahip ülkelerin salgınla ve salgının etkileriyle mücadelede başarı göstermesi hâlinde, bu ideolojik kayma daha da kuvvetlenebilir. Salgına hızlı cevap veremeyen ülkelerde yöneticilerin politik meşruiyetine dair tartışma da olabilir.

Kurumlar, devlete güven ve kolektif işbirliği bakımından görece zayıf olan gelişmekte olan ülkelerde salgın ekonomik maliyetleri bakımından vurucu olsa da başarılı bir mücadele güveni ve kurumları geliştirmenin bir fırsatına da dönüştürülebilir. Nihayetinde vatandaşlar için devlet müdahalesinin meşruiyeti için yeni bir zemin elde edilmiştir. Yeni Kurumcu İktisat'tan ve sosyal sermaye literatüründen bulgular toplumda güvenin, işbirliği düzeyinin ve kolektif katılımın ülkelerinde ekonomik kalkınması ile yakından bağlantılı olduğunu ortaya koyuyor. Bu ülkelerin böyle bir sonuç elde edebilmesi ancak sosyal kurumları ve devlet dışı toplumsal aktörlerin kolektif kararlara katılımını güçlendirmesi ile mümkün olabilir. Bu bakımdan doğru değerlendirilme olasılığı bu ülkelerdeki 'zayıf' sosyal ve politik kurumlar nedeniyle az da olsa 'toplumsal uzlaşma' ve devlet kapasitesi inşa etmek için bir fırsat sunmaktadır.